BADIIY ASARNI ANGLASHNING KO‘P QIRRALI METODOLOGIYASI: BIOGRAFIK, SOTSIOLOGIK, ONTOLOGIK VA QIYOSIY YONDASHUVLAR

Abdurasulova Ziyoda Davronbek qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada badiiy asarni talqin etishda biografik, sotsiologik, ontologik va qiyosiy yondashuvlarning o‘rni tahlil qilinadi. Ularning tadqiqot obyekti, imkoniyati va chegaralari yoritilib, bir metodni mutlaqlashtirmasdan, ilmiy vazifaga ko‘ra uyg‘un qo‘llash zarurligi asoslanadi. Mazkur yondashuvlarning filologik ta’limda mustaqil tahlil va dalillash ko‘nikmasini shakllantirishdagi ahamiyati ham ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: adabiyotshunoslik metodologiyasi, biografik metod, sotsiologik metod, ontologik yondashuv, qiyosiy metod, badiiy matn, talqin.

Annotation: The article analyzes the role of biographical, sociological, ontological and comparative approaches in literary interpretation. Their research objects, possibilities and limitations are discussed, with emphasis on combining methods according to the aims of a study rather than absolutizing one approach. The significance of these methods for developing independent analysis and evidence-based reasoning in philological education is also highlighted.

Keywords: literary methodology, biographical method, sociological method, ontological approach, comparative method, literary text, interpretation.

Аннотация: В статье анализируется роль биографического, социологического, онтологического и сравнительного подходов в интерпретации художественного произведения. Рассматриваются их объект, возможности и границы, обосновывается необходимость сочетания методов в зависимости от исследовательской задачи. Показано также значение данных подходов для формирования навыков самостоятельного анализа и аргументации в филологическом образовании.

Ключевые слова: методология литературоведения, биографический метод, социологический метод, онтологический подход, сравнительный метод, художественный текст, интерпретация.

Badiiy asarni mutolaa qilish estetik taassurot uyg‘otsa, ilmiy tahlil shu taassurotning qanday omillar va badiiy vositalar orqali yuzaga kelganini tushuntiradi. Shuning uchun adabiyotshunoslikda metod tanlash muhimdir. D. Quronov badiiy asarni alohida estetik butunlik sifatida ham, tarixiy va madaniy kontekst doirasida ham

o‘rganish mumkinligini qayd etadi [1. 323–324]. Metod tadqiqotchining matnga bergan savolini tartibga soladi va xulosaning chegarasini belgilaydi.

Biografik yondashuv asarni ijodkorning hayot yo‘li, shaxsiy tajribasi va ruhiy dunyosi bilan bog‘lab o‘rganadi. Muallif hayotidagi faktlar matnning ayrim ma’no qatlamlarini aniqroq ochishga yordam beradi. Quronov badiiy asarda ijodkor shaxsiyati aks etgani uchun biografik kontekst muhim bo‘lishini ta’kidlaydi [1. 324]. Biroq har bir badiiy detalni tarjimai hol bilan aynanlashtirish xato: ishonchli xat, xotira, arxiv hujjati va boshqa dalillar mavjud bo‘lishi lozim. Metodning samarasi faktik materialning to‘liqligiga ham bog‘liq [1. 324–325].

Sotsiologik metod asar bilan jamiyat o‘rtasidagi aloqani tekshiradi. Qahramon xarakterining ijtimoiy ildizlari, konflikt tabiati, tarixiy muhit, hayot haqiqatining badiiy haqiqatga aylanishi shu yo‘nalishda tahlil qilinadi [1. 325]. Masalan, “O‘tgan kunlar”dagi muhabbat syujeti bilan birga davrning siyosiy tarqoqligi, oilaviy munosabatlari va yangicha fikrlovchi shaxsning muhit bilan to‘qnashuvi ham ko‘rilsa, roman mazmuni kengroq ochiladi. Ammo sotsiologik omilni yagona mezonga aylantirish vulgar sotsiologizmga olib keladi. XX asr tajribasi bunday biryoqlamalikning xavfini ko‘rsatgan [1. 325–326].

Ontologik yondashuv badiiy asarni o‘ziga xos estetik mavjudlik sifatida ko‘rishga undaydi. Adabiyotshunoslik metodlari tasnifida bu yondashuv alohida yo‘nalish sifatida qayd etiladi [2. 26; 2. 30]. Bu holda asar muallif biografiyasining nusxasi yoki jamiyat hayotining oddiy hujjati emas, balki obraz, syujet, kompozitsiya, vaqt, makon, ritm va nutq qatlamlari o‘zaro bog‘langan tizimdir. Shuning uchun ontologik tahlilda “asar nimani aytadi?” degan savol bilan birga “u badiiy ma’noni qanday tashkil etadi?” degan savol ham muhim bo‘ladi.

Qiyosiy metod bir asarni boshqa asar, ijodkor, davr yoki milliy adabiyot bilan solishtirish orqali uning o‘ziga xos tomonlarini aniqlaydi. D. Quronov qiyoslash adabiy aloqa va ta’sirni, shuningdek, tipologik umumiyliklarni aniqlashga keng imkon berishini ko‘rsatadi [1. 326–327]. Masalan, Navoiy va Nizomiy “Xamsa”larini qiyosan o‘rganish faqat o‘xshash syujetlarni sanash emas; ikki ijodkorning poetik tafakkuri, dunyoqarashi va badiiy yangiligini farqlash imkonini beradi. Demak, qiyosiy tahlilning ilmiy qiymati o‘xshashlikning sababini va farqning estetik mohiyatini izohlashda namoyon bo‘ladi.

Mazkur metodlar amaliy tadqiqotda ko‘pincha bir-birini to‘ldiradi. Bahodir Karimovning metodologik majmuasida bir ilmiy ishda bir necha metod uyg‘un kelishi mumkinligi, ular orasiga mutlaq chegara qo‘yish to‘g‘ri emasligi ta’kidlanadi [2. 29–31]. Masalan, Cho‘lpon she’riyatini tadqiq etishda shoir hayoti biografik, 1920-yillar muhiti sotsiologik, she’rning obraz va ritm tizimi ontologik, boshqa shoirlar bilan munosabati esa qiyosiy yo‘sinda o‘rganilishi mumkin. Muhimi, metodlar soni emas, ularning ilmiy muammoga mos va dalilli qo‘llanishidir.

Bu yondashuvlar filologik ta’lim uchun ham dolzarb. Internetda tayyor sharh va qisqa talqinlar ko‘paygan bir paytda talaba fikr qaysi dalilga tayanganini ajrata bilishi kerak. Biografik metod fakt bilan ishlashni, sotsiologik yondashuv davr va muhitni hisobga olishni, ontologik tahlil matnning o‘ziga diqqat qilishni, qiyosiy metod esa mustaqil solishtirish va xulosa chiqarishni o‘rgatadi. A. Rasulovning badiiy asarga yondashuv haqidagi qarashlarida ham tarixiy-biografik va tarixiy-funksional yo‘llarning asarni turli rakurslarda anglashga xizmat qilishi ko‘rsatilgan [3. 43].

Xulosa qilib aytganda, badiiy asar ko‘p qatlamli hodisa bo‘lgani uchun uni bitta metod bilan to‘liq tushuntirish qiyin. Biografik yondashuv ijodkor va matn aloqasini, sotsiologik metod asar va jamiyat munosabatini, ontologik tahlil matnning estetik butunligini, qiyosiy metod esa adabiy hodisalarning mushtarak va farqli belgilarini ochadi. Ularni maqsadga muvofiq uyg‘unlashtirish ilmiy tahlilni biryoqlamalikdan saqlaydi va talabada dalilga tayangan mustaqil adabiy tafakkurni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari: darslik. – Toshkent: Noshir, 2019. – 336 b.
2. Karimov B. Adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar: o‘quv-uslubiy majmua. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti, 2023. – 115 b.
3. Rasulov A. Badiiy asarga yondashuv asoslari. – Toshkent, 2003.
4. Борев Ю. Искусство интерпретации и оценки. – Москва, 1981. – С. 47–66.
5. Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. – Toshkent: Fan, 2006.